

Наталія ХІБЕБА

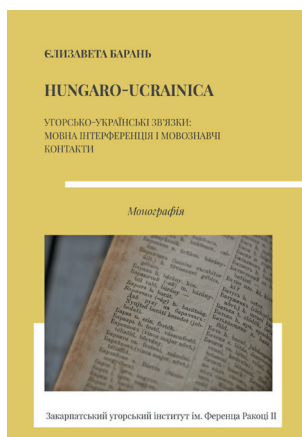
кандидат філологічних наук

*доцент кафедри українського прикладного мовознавства
Львівського національного університету ім. Івана Франка*

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1098-3082>

e-mail: khibeba@ukr.net

**[Рец.] МИНУЛЕ І СУЧАСНЕ УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИХ МОВНИХ
ЗВ'ЯЗКІВ [на кн.]: Барань Є. Hungaro-Ucrainica. Угорсько-українські
зв'язки: мовна інтерференція і мовознавчі контакти: монографія. Берегове;
Ужгород: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II –
ТОВ «РІК-У», 2021. 312 с.**

Українсько-угорські мовно-культурні відносини, безперечно, наклали відбиток на формування лексичного складу української мови, особливо ж – на діалектному рівні. Відтак українсько-угорські міжмовні контакти стали об'єктом різноаспектних студій багатьох як українських, зокрема Василя Німчука, Петра Лизанця, Людмили Ткач, Бориса Галаса, Еріки Гоци та інших, так і угорських – Іштвана Удварі (István Udvari), Андраша Золтана (András Zoltán), Мігая Кочіша (Mihály Kocsis) та інших учених.

Актуальність цієї проблематики в сучасному українському мовознавстві, як наголошує проф. Л. Ткач, «зумовлена не лише недостатнім її висвітленням і певною фрагментарністю досягнутих результатів, а й тим, що, крім суто мовознавчих та історико-культурних складових, вона має й певну реабілітаційну спрямованість»

(Ткач, 2008, с. 24). Оцю розпорошеність наукових розвідок, лакуни в дослідженнях по крупинках збирала й заповнила Єлизавета Барань у пропонованій для наукового світу новинці про угорсько-українську мовну інтерференцію і мовознавчі зв'язки, що побачила світ у застінках Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II (2021).

У назві студії авторка не випадково акцентує саме на угорсько-українських зв'язках, адже рідною мовою Є. Барань є угорська, що аж ніяк не применшує її закоханості в українське слово ще від студентської лави в альма-матер – Ужгородському державному університеті (здобула філологічну освіту за фахом «українська мова й література»), де й розпочалася наукова кар'єра дослідниці, яка, за словами проф. Андраша Золтана, є однією з найкращих представниць оцієї «подвійної прив'язаності» (С. 11). Перші праці, присвячені угорсько-українським міжмовним контактам, які й окреслили вектор майбутньої дослідницької діяльності, Є. Барань опублікувала ще студенткою, пізніше здобувши премію Товариства угорського мовознавства ім. З. Гомбоца.

Рецензована монографія – результат багаторічної (як свідчить перелік опублікованих статей (С. 303–304)) скрупульозної, наполегливої праці. Попри дослідження з українсько-угорських міжмовних відносин і українських, і угорських науковців (Йосипа Дзендзелівського, Василя Німчука, Павла Чучки, Петра Лизанця, Василя Довговича, Ласлова Чопея (László Csorey) та ін.), це перша узагальнена праця, присвячена всебічному висвітленню мовознавчих проблем українсько-угорської інтерференції та контактів, якою розпочато активні студії такого кшталту, мотивовано пошук наукового вирішення інших аспектів цього питання.

Багатий матеріал монографії Є. Барань розподілила на три частини. У першій – проаналізувала лексику угорського походження в українській мові. Спектр проблематики окреслила у відповідних підрозділах. Передусім авторка навела історичні пояснення запозичень з угорської мови в українську і навпаки (до речі, слов'янізми в угорській становлять найбільшу кількість (С. 16)).

Дослідниця аналізує слова з «Матеріалов для словаря письменной и книжной южнорусской речи XV–XVIII вв.» Євгена Тимченка, які подібні за звучанням і значенням в українській та угорській мовах, при тім зазначаючи, що більшість із них – гунгаризми (*анталь, гусарка, чуга, кабат* та ін.), і потрапили до мови-реципієнта через польську внаслідок українсько-польських та угорсько-польських контактів (С. 16). Перша фіксація угорських лексичних вкраплень припадає на XVII–XVIII ст. (здебільша за посередництвом польської мови), які на ґрунті української архаїзувалися чи ставали діалектизмами (С. 25).

На підставі «Нягівських повчань на Євангелія» – закарпатської писемної пам'ятки XIV ст., а також Словника староукраїнської мови XIV–XV ст., Словника української мови XVI – першої половини XVII ст. детально пояснено гунгаризми військової, адміністративно-ділової термінології, побутової лексики, які функціювали в той час і збереглися на теренах сучасного Закарпаття (*гаталомъ, биришаг, бань, хотар* та ін.) (С. 26–28).

У першому розділі монографії також представлено тематичні групи гунгаризмів зі Словаря української мови за ред. Бориса Грінченка: назви живих істот та їхніх органів (*бирів, легінь, марга, лаба* та ін.), назви предметів (*бігарь, бокор, дараба*), назви дій і станів (*байлувати, фалалтати, бантувати, рунтати*) та ін. Авторка нараховує близько 60 запозичених з угорської мови слів (С. 35–39). Залучаючи праці Івана Верхратського, Івана Франка, Якова Головацького, Володимира Шухевича та інших (С. 34), виявлено ареал поширення цих «грінченкових» гунгаризмів – ті, що функціювали лише на теренах сучасного Закарпаття або ж мали ширший мовний ареал – за межами південно-західних діалектів (зокрема *антал, байлувати, газда, орсак, рунтати* та ін.) (С. 35).

Гунгаризми в мові художньої літератури та їхній стилістичний потенціал, за словами Єлизавети Барань, – пріоритетні в її науковій діяльності: доповнивши розвідки Еміля Балецького (Emil Balczyk), Петра Лизанця, розглядає угорські запозичення *бана, габи, салаш, пугар* та ін. (С. 43–54) у творах західноукраїнських класиків літератури кінця XIX – початку XX ст. – Леся Мартовича, Марка Черемшини, Осипа Маковея, Тимофея Бордуляка.

Продовжуючи студії Йосипа Дзендзелівського, Петра Лизанця, Лідії Голомб, Андріани Альбрехт та інших, Єлизавета Барань концентрує увагу на мовній канві ідіостилю прозаїків Закарпаття повоєнних років XX ст. – членів Спілки письменників України – Федора Потушняка, Івана Чендея, Петра Мідянки. Зафіксовані діалектизми (*бойти, боканчі, йовсаг, чарда* та ін.) авторка репрезентує у вигляді словничка: реєстрове

слово, значення, угорський відповідник, покликання на історико-лінгвістичні джерела, ілюстрація з художнього твору (С. 56), деривати на власне українському ґрунті (наприклад, *биреш* → *бирешити* 'працювати найманим пастухом великої рогатої худоби' та ін.). Визначено стилістичну функцію цих гунгаризмів, їхню часткову архаїзацію (*олгоднодь*, *пенге* та ін.), функціонування передусім у закарпатських говорах, виявлено явище зворотного запозичення (*бороцк*, *дараба*, *леквар* та ін.), простежено адаптацію на ґрунті української мови (*бойти*, *боканчі* та ін.).

Особливо цінні роз'яснення етимології угорських лексичних запозичень. Опіраючись на етимологічні студії Е. Балецького, С. Барань розмірковує над походженням низки слів, скажімо, дискутує з ним щодо підстав уважати лексему *кодóла* 'канат; сільськогосподарський пристрій для витягування соломи кіньми від молотарки на ожеред' запозиченням з угорської за відсутності угорського відповідника (С. 76), про участь у запозиченнях (*гайдук*, *добош*, *карваш* та ін.) мови-посередника, про затемнене походження деяких лексем (*бирчий* 'збирач податків' (С. 71), *куліш* 'густий суп із пшона' (С. 76)) і, навпаки, про достовірність угорського запозичення (*гуляш* 'м'ясна страва' (С. 73), *мѐнтик* 'короткий гусарський одяг' (С. 77), *шалáш* 'халупа' (С. 78) та ін.).

Другий розділ монографії Є. Барань присвячено персоналіям, які працювали в царині лінгвоукраїнознавства в Угорщині від кінця XIX ст., їх життєвому шляхові й науковому поступові. Детально висвітлено значення таких постатей, як Ласло Чопей, Шандор Бонкало (Sándor Bonkáló), Гіядор Стрипський (Hiador Sztripszky), Ласло Деже (László Dezső), Еміль Балецький, Шандор Мокань (Sándor Mokány), Іштван Ковтук (István Kótyuk), Іштван Удварі. Представлено їхній науковий доробок зі синхронної та діяхронної діалектології, історії української мови та літератури, українсько-угорських міжмовних контактів, лексикографії, перекладу, а також освітянську працю, зокрема методичну (укладання підручників) та ін. Завдяки старанням Є. Барань гідно оцінено внесок угорських учених у розвиток українського мовознавства, особливо ж тих, чий імена було вилучено з наукового обігу: Шандро Бонкала, Антонія Годинки (Antal Hodinka), Гіядора Стрипського й ін. Подана бібліографія праць мовознавців дає можливість детальніше довідатися їхні наукові біографії.

У третьому розділі монографії окреслено здобутки українсько-угорської та угорсько-української лексикографії від часу появи найдавнішої рукописної праці В. Довговича «Про слова, які звучанням або ж і значенням подібні в угорській та руській мовах» (1835). Відтак розкрито значення Русько-мадярського словаря Л. Чопея (другої половини XIX ст.), який започаткував українсько-угорську словникову справу (С. 231), є її основоположником (до речі, фрагмент цього лексикону продемонстровано на обкладиці монографії), детально простудійовано лексикографічні праці: Емілія Кубека Старославянській-угорській-німецькій словарь кь священному писанію, Антонія Годинки «Глаголиця. Сбирка всѣх глаголовь пудкарпатсько-русинського языка», Мадярсько-руський словарь за ред. Емілія Бокшая (Emil Voksay), Юліана Ревая, Михайла Бращайка. Помітним явищем від другої половини XX ст. стали Угорсько-український словник (укладачі Павло Чучка, Олександр Рот, Юрій Сак), Українсько-угорський словник за ред. Лоранта Катони (Lóránt Katona), Угорсько-український, українсько-угорський словничок Іштвана Палко (István Palkó), Дюлі Палко (Gyula Palkó) та ін. Проаналізовано основні здобутки сучасної лексикографії, зокрема шеститомну «Базу даних українсько-угорського словника» (2000–2003) (гол. ред. І. Удварі) та ін. Монографія проілюстрована титульними сторінками чи фрагментами цих словників.

Слизова Барань аналізує реєстр словників, їхню макро- та мікроструктуру, принципи побудови, способи тлумачення, розкриває значення словників для української та угорської лексикографії, можливість і потребу в удосконаленні словникової справи, а також залучає для дослідження студії Василя Німчука, Маріанни Лявінець-Угрин (Marianna Lyavinecz-Ugrin), Івана Сабадоша, Ярослава Галаса, Олега Лещака та власні, які присвячено цим лексиконам.

Зауважмо, що Слизавета Барань теж активно працює на ниві українсько-угорської лексикографії: уклала Українсько-угорський словник прислівників (у співавторстві з Юрієм Онуфером (2014)), Короткий термінологічний словник з морфології української мови (2010), Українсько-угорський словник (реєстр) термінів ділової мови (авторський колектив) (2017).

Полегшує користування монографією індекс аналізованих лексем (146 од., не беручи до уваги їхніх варіантів (С. 305–308)), а про її високий науковий рівень свідчить й опрацьована кількість літератури (439 позицій угорською та українською мовами).

Доповнюють працю додатки: гуцульська народна казка в записі Ш. Бонкала та її угорський переклад (С. 300–302).

Світлина словникової сторінки на обкладинці монографії поживкла від часу, її замінюють сучасні лексикони, електронні корпуси текстів мови, з'являються актуальні розвідки, що й ілюструє тяглість наукових традицій, наукових шкіл, і монографія закарпатської дослідниці Є. Барань яскраве цьому підтвердження. Це гідна праця із царини історії угорської україністики, що має величезне значення для вивчення гунгаризмів як одного із джерел формування лексики староукраїнської мови, української мови пізнішого періоду та сучасної. З іншого боку, рідна угорська мова дала змогу не лише змодельовати нішу гунгаризмів у складі лексики української мови, а й опрацювати розвідки, які ще не перекладено українською; важливим є удоступнення матеріалів, що зберігаються в архівах і бібліотеках Угорщини, завдяки чому приділено увагу менш відомим слов'янському світові іменам учених, наукова спадщина яких чекає гідного поцінування.

Авторка монографії – представниця катедри філології Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II і катедри української мови та культури Ніредьгазького університету, відомої, за словами Є. Барань, як «науковий осередок справжніх поціновувачів та мовних скарбів східних слов'ян Закарпаття» (С. 199–200). Такою поціновувачкою, справжнім скарбником мовних коштовностей є і Є. Барань, а її монографія, безперечно, – це вагомий здобуток, виплеканий любов'ю до угорського й українського слова.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Барань, Є. (2021). *Hungaro-Ucrainica. Угорсько-українські зв'язки: мовна інтерференція і мовознавчі контакти: монографія*. Берегове; Ужгород: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II – ТОВ «РІК-У».

Ткач, Л. (2008). Соціолінгвістичні аспекти дослідження міжмовних взаємин та шляхи лексичних запозичень в українську мову з румунської та угорської мов. *Науковий вісник Чернівецького університету* (Вип. 428–429: Слов'янська філологія). Чернівці: Рута, 24–32.

REFERENCES

Baran, Ye. (2021). *Hungaro-Ucrainica. Uhorsko-ukrainski zviazky: movna interferentsiia i movoznavchi kontakty: monohrafiia*. Berehove; Uzhhorod: Zakarpatskyi uhorskyi instytut im. Ferentsa Rakotsi II – TOV «RIK-U» (in Ukrainian).

Tkach, L. (2008). Sotsiolinhvistychni aspekty doslidzhennia mizhmovnykh vzaiemyn ta shliakhy leksychnykh zapozychen v ukrainsku movu z rumunskoi ta uhorskoj mov. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu* (Vyp. 428–429: Slovianska filolohiia). Chernivtsi: Ruta, 24–32 (in Ukrainian).